

підкування про розвиток і виховання дитини дає батькам відчуття повноти життя, особистого щастя і власної значущості, піднімає їх над повсякденністю й наближає до ідеалу. Основними засобами родинного виховання є любов до дитини; трудовий характер життєдіяльності; слово (роз'яснення, бесіда, розповідь, навіювання, настанови, прохання, розмова тощо); усна народна творчість (казки, билини, загадки, приказки, прислів'я та ін.); приклад старших; праця і творчість; ігри; сімейні, народні та національні традиції; народні та релігійні обряди і ритуали, свята; заохочення та покарання тощо [1, с.18-19].

Отже, маємо підстави стверджувати, що соціально-педагогічні погляди Михайла Драгоманова не втратили, а навпаки, набули нового відтінку в контексті сучасних освітніх реформ, що відбуваються в нашій державі сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П. Михайло Драгоманов в освітянському просторі України і Європи: історія і сучасність. Філософський аспект // Драгоманов-філософ : бібліографічний покажчик / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Наукова бібліотека; відповід. за Вип. Л. В. Савенкова; упоряд. Н. І. Тарасова, наук. ред. Ю. І. Левченко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 139 с.

2. Корсак К.В. Століття після М. П. Драгоманова – розширення наукових підстав ефективного особистісного навчання // Матеріали перших Міжнародних драгомановських читань: 30 вересня-2 жовтня 2003 р. / Укл. Г. І. Волинка, В. П. Сергієнко, Л. Л. Макаренко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – Випуск 1. – 274 с.

3. Сергієнко В. П. Виховання особистості майбутнього вчителя фізики на прикладі творчої діяльності видатних українців // Матеріали перших Міжнародних драгомановських читань: 30 вересня-2 жовтня 2003 р. / Укл. Г. І. Волинка, В. П. Сергієнко, Л. Л. Макаренко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – Випуск 1. – 274 с.

ПОГРЕБНЯК Володимир Аркадійович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

(м. Полтава, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Прагнення українського суспільства до розбудови єдиної незалежної і

демократичної європейської держави, піднесення громадянської свідомості, активізація участі молоді в державотворчих і соціальних процесах демонструє нагальну потребу в оновленні й подальшій розробці методолого-теоретичних і методичних засад громадянського виховання у відповідності до сучасної соціокультурної ситуації. На пріоритетності цього напрямку виховання наголошено в Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, Національній доктрині розвитку освіти, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», інших освітянських документах.

Вагомий унесок у вивчення філософських, методолого-теоретичних і методичних засад виховання громадянськості, її формування в умовах зарубіжної і вітчизняної загальноосвітньої та вищої школи здійснили Н. Абашкіна, А. Алексюк, Р. Алехандро, Ю. Алфьоров, І. Василенко, Н. Воскресенська, Б. Вульфсон, Дж. Гавента, О. Джуринський, М. Едвардс, П. Кларк, Н. Лавриченко, М. Лещенко, З. Малькова, Б. Мельниченко, Л. Пуховська, О. Сухомлинська, К. Тейлор, Д. Хітер та інші дослідники.

У руслі світових інтеграційних процесів, європейського вибору і розбудови державності в Україні громадянське виховання набуває все більшої актуальності у діяльності вітчизняних педагогічної вишів, оскільки реалізація демократичних засад у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи в умовах оновлення українського суспільства та піднесення громадської активності потребує відповідної професійної підготовки вчителя.

Наразі система цілеспрямованої підготовки майбутніх учителів у вітчизняних вищих педагогічних закладах освіти до реалізації завдань громадянського виховання у діяльності загальноосвітньої школи перебуває, на наш погляд, на стадії становлення. Функціонування цієї системи вимагає передовсім належного науково-методичного забезпечення, розробленого на основі врахування вітчизняних і зарубіжних педагогічних здобутків.

Історично ідея громадянськості базується на концепції участі у спільному бутті культурно однорідної групи й пов'язується з виконанням функцій, які оптимально забезпечують її життєдіяльність і виживання. Водночас, ускладнення економічних зв'язків і виробничих процесів, розвиток новітніх засобів транспорту й комунікації сьогодні призводять до інтеграції та глобалізації, всебічних контактів між найрізноманітнішими культурними групами в загальносвітовому масштабі. Тому піднесення рівня культурної різноманітності населення та зростання взаємозалежності між країнами визначає необхідність оновлення підходів до трактування феномену громадянськості, а саме громадянське виховання потребує нових методолого-теоретичних засад і методичного забезпечення у відповідності до сучасної

соціокультурної ситуації.

Одночасно, українська традиція виховання громадянськості має глибинні історико-педагогічні корені. Ідеї громадянського виховання і демократичного розвитку суспільства й держави знаходимо в творчій спадщині відомих вітчизняних педагогів, письменників, громадських діячів – сподвижників загальнолюдських ідеалів правди, свободи й рівності: В. Винниченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, В. Короленка, М. Пирогова, С. Русової, Лесі Українки, К. Ушинського, І. Франка, Т. Шевченка й багатьох інших. Тому в контексті окреслених питань вирішено виявити головні ідеї піднесення громадянськості в творчості Михайла Драгоманова і здійснити їх педагогічний аналіз як методолого-теоретичної основи громадянського виховання.

Михайло Драгоманов – одна з найвизначніших постатей в українській суспільній думці XIX століття, людина різнобічних наукових інтересів і широкого спектра практичної діяльності. Впродовж усього життя він досліджував історію власного народу й інших народів Європи, прагнув досягнути шляхи становлення людської цивілізації й окреслити перспективи розвитку України. Основою невтомного громадського і наукового життя вченого було слово. Блискучий публіцист, він виступав проти політичного і духовного свавілля, обмежених кастових інтересів і невігластва. Відомий фольклорист, його збірки оригінальних народних творів і теоретичний доробок у цій галузі досягли найвищого рівня визнання в європейській науці. Неперевершений літературний критик та історик національного письменства; соціолог і політолог, ґрунтовний фахівець із історії Античності й Середньовіччя; громадський діяч і кореспондент численних періодичних видань – діяльність Михайла Драгоманова вирізнялася багатогранністю й енциклопедичністю.

Іван Франко говорив про вченого: «Драгоманов для нас був чимось більше, як заслуженим чоловіком. Він був для нас правдивим учителем і вповні безкорисно не жалував праці, писань і навіть докорів, щоб наводити нас, лінивих, малоосвічених, виростилих в рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації. Ми в нім шануємо друга, вчителя, провідника» [25, с. 220].

Михайло Грушевський зазначав, що діяльність Драгоманова «винесла (його – В. П.) на становище, що змушувало протягом цілого ряду літ напружувати всю свою енергію і всі засоби свого інтелекту, аби нагадувати широкому культурному світові в найтемнішу добу українського життя, що Україна живе, не вмерла – і не вмере, незважаючи на всі царські гнобителства і проскрипції. (...) Витягала українство з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху і змушувала орієнтуватись на перспективи загального політичного і соціального визволення. (...) Місія

Драгоманова зробила з цього погляду епоху в українському житті» [6, с. 3].

Таким чином, громадсько-політична і науково-просвітницька діяльність Михайла Драгоманова мала важливе значення в розвитку суспільної думки другої половини XIX століття і становить яскраву сторінку у вітчизняній історії та культурі, яка стала підґрунтям для розвитку національної свідомості українців у їх прагненні до свободи, самостійності та демократії.

У поглядах ученого послідовно відображена тенденція до поєднання соціалізму з національною ідеєю, висловлена ним у твердженні: «За обставинами України, тут плохий той українець, що не став радикалом, і плохий той радикал, що не став українцем» [11, с. 214]. У розумінні М. Драгоманова український соціалізм мав загальнолюдський характер і став головною ідеологією українського демократичного руху II пол. XIX – поч. XX ст. Громадська активність цього часу відбила пробудження прагнення національної інтелігенції до пізнання української історії, літератури, народного побуту, права, культури в цілому. На цій основі у 1870-х роках з'явилися молоді «Громади», що все частіше піднімали питання про незалежне політичне існування України з виборним народним самоврядуванням.

На початку 1860-х років у Російській імперії точилася жвава дискусія щодо спрямованості, змісту і форм освіти. Прогресивні педагоги В. Водовозов і К. Ушинський відстоювали право народу здобувати освіту рідною мовою. Підтримуючи цю ідею і надаючи значну увагу проблемам української школи, М. Драгоманов уважав виховання дітей рідною мовою основним шляхом до національного і соціального визволення українців. Восени 1859 року разом зі своїми друзями він заснував першу недільну школу в Києві на Подолі, закриту урядом у 1862 році через «небезпечний вплив на населення».

Діяльність недільних шкіл актуалізувала питання про мову навчання в системі початкової освіти. Новим шкільним статутом 1864 року українська мова була витіснена зі школи. Педагог цілком обґрунтовано називає цей акт виявом шовіністичної політики російського уряду, адже народна освіта і народна школа не можуть існувати без живої народної мови, а навчання чужою мовою гальмує розвиток шкільництва: «З усіх ознак національних найясніша мова. Вона має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через який іде до людей освіта» [10, с. 282]. У статті «Педагогическое значение малорусского языка», вміщеній у «Санкт-Петербургских ведомостях», обґрунтовує першочергове значення народного складника у навчанні та знову піднімає питання народної мови [13].

Із другої половини 1860-х років М. Драгоманов постійно працює в періодиці, його ім'я стає відомим освіченій публіці. Пише переважно про становище селянства і проблеми поміщицького землеволодіння, про національне питання в Україні, критикує російський державно-бюрократичний

централізм, обстоюючи ідеї автономії та федералізму, а також право народів імперії на здобуття освіти й літературну діяльність рідними мовами [3, с.27-30].

У «Санкт-Петербуржских ведомостях» М. Драгоманов ґрунтовно висвітлює слов'янську проблематику. З'являються перші статті, присвячені національній школі в Україні, які спричинюють полеміку з прихильниками монархічної ідеї [26, с. 40]. У статті «Земство и местный элемент в народном образовании» М. Драгоманов гостро критикує «Книгу для чтения в школах Киевского ученого округа» О. Ширинського-Шихматова. У відповідності до Валуєвського циркуляру 1863 року, ця шкільна читанка містила пісні й оповідання російською мовою. За словами Драгоманова, «князь не схотів помістити туди навіть невинної статті про Хмельницького, писаної по-російському і тільки з виїмками з українських пісень про Хмельницького (...) задля того, що нам споминається те, що по словам догадливого князя, пора вже забути, ось як: «рада, козак, гетьман і таке інше» [1, с. 528]. Таким чином, М. Драгоманов наголошує на недопустимості такої практики, переконує у необхідності використання букварів і читанок рідною мовою.

У 1869 році М. Драгоманов захищає магістерську дисертацію «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит», у якій розглянув соціально-політичні й культурні теорії суспільного розвитку, передусім Гегеля і Гердера, популярні в тогочасній європейській науці. У роботі над цією темою виявив потяг до досягнення законів розвитку суспільства, пошуку закономірностей, які зумовлюють учинки видатних особистостей та історичний шлях цілих народів. М. Драгоманов не обмежується аналізом соціально-економічних і політичних чинників еволюції людства, вважаючи головним критерієм розвиненості суспільства ступінь свободи особистості. Вивчаючи історію Римської імперії, вчений прагнув знайти відповідь, наскільки придатним є цей шлях для України [4, с. 19-21].

Від кінця 60-х років XIX ст. Драгоманов активно вивчає фольклор і досліджує сучасну українську літературу. В умовах дії Валуєвського циркуляру 1863 року, разом із іншими членами «Київської громади» – В. Антоновичем, П. Житецьким, М. Лисенком, М. Старицьким, П. Чубинським – прагне науковою працею, насамперед у царині етнографії, фольклористики, історії та археології України, довести абсурдність офіційних тез про несамостійність української нації та культури, протиставити українофобським виступам окремих російських та польських видань писемні пам'ятки історії і духовності рідного народу.

У численних суспільно-політичних статтях («Восточная политика Германии и обрусение» (1872), «Евреи и Поляки в Юго-западном крае» (1875), «Новокельтское и провансальское движение во Франции» (1875)) просвітник розкриває, обґрунтовує і пропагує демократичні федеративні ідеї, протилежні

до унітарно-централістських підходів організації державної політики Німеччини та Російської імперії. Одночасно виходять друком брошури соціалістичного змісту й українською мовою: «Про багатство і бідність», «Як наша земля стала не наша», «Як де земля поділена і як би слід її держати», «Парова машина». Проте найповніше свої соціалістичні переконання вчений виклав у «Передньому слові» до неперіодичного часопису «Громада», написаному в Женеві 1878 року [2, с. 12].

Політичні погляди М. Драгоманова знайшли відбиток у низці статей, зокрема, «До чого довоевались» (1878), «Крахи українського сепаратизма» (1882). У Болгарії написана одна з кращих праць «Чудацькі думки про українську національну справу», сповнена гострої критики перелицьованої «московської нетерпимості українських націоналістів» [15; 20, с. 221]. Визначною суспільно-політичною працею стала робота «Вільний союз – вільна спілка: досвід української політико-соціальної програми».

Уже після смерті вченого за редакцією І. Гревса та Б. Кистяківського опубліковані видання «Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова» у 2-х томах (Париж, 1905-1906) і «Политические сочинения» (Москва, 1908). Українськими емігрантами надруковані однотомники «Драгоманов Михайло. Збірка політичних творів» за редакцією П. Богацького (Прага, Нью-Йорк, 1937) і «Архів Михайла Драгоманова: листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870-1895 рр.)» (Варшава, 1937). У Радянській Україні «Літературно-публіцистичні праці М. П. Драгоманова» побачили світ лише 1970 року; тільки з 1991 року зроблені перші кроки до видання його праць із приуроченням до 150-ї річниці від дня народження вченого [21, с. 320-323].

Як бачимо, в умовах кризи української державності, школи й освіти, спричиненої імперською політикою Росії, науково-педагогічна і просвітницька діяльність М. Драгоманова спрямовували громадську думку.

Упродовж століть Російська імперія послідовно й цілеспрямовано здійснювала політику нищення самобутності України у відповідності до замислу створення загальноімперської культури. Ще 1720 р. указом Петра I заборонено видавати в Україні будь-які книжки, крім богослужбових, «дабы никакой розни и особаго наречия не было», що було підкріплено й «розвинуто» подальшими урядами Росії. Продовженням цієї політики стало видання в 1753 р. царського Указу про заборону викладання української мови в Києво-Могилянській академії, заборона 1769 р. Синодом Російської православної церкви друку українського буквара, видання в 1863 р. Валуєвського циркуляра про заборону книг «малоруською» мовою духовного змісту, навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу. 1874 р. затверджено Статут початкової народної школи, в якому визначалося навчання учнів цих шкіл лише російською мовою; Емський указ 1876 р. заборонив увезення до

імперії будь-яких книжок і брошур «малороссийским наречием», сценічні вистави, спів, читання та друкування текстів українською мовою.

У низці праць і передусім у статті «Пропаций час: українці під Московським царством (1654-1876)» [14], написаній в еміграції на початку 1880-х років, М. Драгоманов трактує перебування України в складі Російської імперії як «пропаций час» без позитивних зрушень у національному і соціальному розвитку. Наголошує на необхідності знати минуле України, щоб не припуститися помилок у новітній період її історії; значну роль у захисті України від іноземної агресії відводить козацтву [7, с. 3-6].

Учений наголошував, що ліквідація демократичного ладу, що існував в Україні до приєднання до Російської імперії, стала можливою тільки через застарілі «порядки московського царства»: «за ті часи, як Україна пристала до Московського царства, з його самовольним царем, з кріпацтвом, живого без науки, – то царська сваволя зайла вольності українські» [14, с. 143].

Руйнівну імперську політику Московського царства щодо України М. Драгоманов розкрив і в інших наукових працях, зокрема, в розділі монографії «Историческая Польша и великорусская демократия» (пізніше перейменована («Україна і Москва в історичних взаєминах»)) і опублікована у Львові 1937 року).

Окремі питання в історії України М. Драгоманов розглянув також у низці інших праць, зокрема: «Про українських козаків, татар і турків» (1876), «Турки внутрішні й турки зовнішні» (1876), «Внутрішнє рабство й війна за визволення» (1878), «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1879), «Погляд на українську історію» (1895) [16, с. 127].

Отже, М. Драгоманов, за словами І. Франка, «один з перших в Росії, та тим більше у нас, почав голосити інакше розуміння історії, бачити в ній за царями і війнами маси народні, їх тиху і невтихаючу працю, їх повільний розвій, зріст освіти й громадського життя» [8, с. 27-28].

Теоретична розробка Драгомановим проблем національного розвитку України відзначається ґрунтовністю та різнобічністю. Вчений уважав себе продовжувачем ідей Кирило-Мефодіївського братства, славного іменами М. Костомарова, П. Куліша і Т. Шевченка, проте значення національної програми М. Драгоманова долає межі учнівства й продовження здобутків провідних діячів українського національного відродження 1840-х років. М. Драгоманов розробив проект вирішення національного питання в Україні через створення вільної федерації народів замість Російської імперії. За задумом ученого, до цього федеративного об'єднання вільні народи могли входити тільки за власним волевиявленням як рівноправні та не обмежені в своєму внутрішньому державно-політичному житті члени. На початку ХХ століття для діячів різних українських партій федералізм М. Драгоманова став

об'єктом гострої критики, причому як непримиренних борців за вільну Україну, так і з боку тих, хто вважав себе справжніми марксистами-інтернаціоналістами [18, с. 25-30].

М. Драгоманов об'єктивно оцінював загрози порозуміння українців із представниками інших національностей на спільній землі. Вченого турбувало піднесення націоналістичних настроїв в окремих об'єднаннях земляків і він попереджав: «Наше національство зовсім не таке уже мирне. Послухайте, з якою ненавистю говорять іноді наші люди про москалів, поляків, євреїв, і подумайте, що б сталося з тими сусідами нашими на Україні, коли б удалось нашим національникам узяти уряд на Україні в свої руки» [15, с. 20].

Розкриваючи мету національного розвитку, М. Драгоманов намагався наповнити національні традиції сучасним суспільно-політичним змістом. На думку вченого, провідним завданням визвольного руху України мусить стати її повернення до сім'ї вільних і культурних європейських народів, до цінностей та засад сучасної цивілізації, з розвитком якої Україна була міцно пов'язана в минулому. Наголошуючи на життєвій необхідності «європеїзації» українського національного руху, М. Драгоманов порівнював історію України з національно-визвольними рухами інших народів Європи. Минуле і майбутнє України М. Драгоманов бачив у європейському суспільно-політичному просторі, закликав не перебільшувати реального значення рис національної «окремішності» українців від сусідніх народів, вирізняти за цими зовнішніми рисами спільні інтереси та тенденції загальноєвропейської інтеграції. Впевнений, що єдиний слушний шлях поступу українців – це рух до європейської цивілізації, М. Драгоманов не тільки окреслював теоретичні орієнтири цієї мети, а й усім своїм талантом ученого, публіциста, політичного діяча служив їй [5, с. 111-118].

Учений виступав проти теорії примусової, обов'язкової національної єдності. На противагу цьому він висував два вихідні принципи побудови майбутньої державно-політичної цілісності України: по-перше, права людини та громадянина, по-друге, місцеве самоврядування територіальних та національних громад.

Політичним знаряддям і формою втілення демократичного устрою майбутньої України М. Драгоманов уважав місцеве самоврядування. У ньому бачив оптимальний засіб задоволення національно-культурних та політичних потреб і прагнень українських та інших громад у демократичній республіці, оскільки саме на рівні громад та їх територіальних спілок найкраще можуть регулюватися як загалом суспільно-політичні, так і національні процеси – самоврядування найбільше спроможне враховувати інтереси громадян спільної території, її економіко-географічні й етнічні особливості, а отже, сприяти розв'язанню національних проблем у конкретній місцевості. Елементарними,

базовими одиницями такого самоврядування вчений визнавав автономні, національні та національно-територіальні громади [18, с. 30].

Окрім розробки цих ідейних засад, М. Драгоманов конкретизував вихідні принципи побудови багатонаціональної державно-політичної спільноти в Україні: кожна національна громада повинна мати не тільки повні права на національно-культурний розвиток, але й утверджувати та реалізовувати їх через власне національно-адміністративне самоврядування. На думку вченого, підґрунтям забезпечення національної єдності є практичне втілення права кожної з національних груп в Україні, незалежно від чисельності, на власну школу, від початкової до вищої. Отже, за М. Драгомановим, основа національної політики в демократичній країні – це рівність прав та обов'язків усіх громадян, незалежно від расових, національних, соціальних і конфесійних особливостей або світоглядно-політичної орієнтації.

Таким чином, М. Драгоманов уклав фундаментальну програму національного розвитку України, спираючись на розуміння історичної необхідності розбудови державності та суспільства на основі демократизму, за підтримки ініціативи всіх громадян і національних груп, що населяють країну, при безумовному захисті прав національних і політичних меншин, прав людини, через пошук компромісів для спільного добробуту, злагоди й розвитку [17, с. 45-50].

У цьому ж руслі вчений уболівав за стан освіти, піддавав гострій критиці її систему, запроваджену реакціонерами в 70-і роки XIX століття, а також використання в Україні російських підручників для початкових шкіл. М. Драгоманов вивчав феномен народності в педагогіці, народну мову, письменство, історію. Уважав, що освіта повинна здійснюватися за допомогою народної словесності, яка яскраво і правдиво відображує історію народу, його життя і побут, духовні прагнення. На переконання педагога, розвивати розум і почуття дитини необхідно саме рідною мовою, бо «мова – це спосіб, яким люди розуміються, через котрий іде до людей освіта» [12, с. 362].

М. Драгоманов обстоював думку, що основою духовного розвитку людства має бути тільки національна культура, тому інтелігенція, зокрема українські письменники, які є провідниками культури, повинні обов'язково послуговуватися тією ж мовою, що й простий народ.

Переконував, що здобутками вселюдської науки повинні мати змогу однаково вільно скористатися всі люди. З цією метою необхідно розширювати можливості та науковий потенціал української мови як мови не лише простонародної, а й мови науки. Навчання чужою мовою вважав недоречним і навіть шкідливим, таким, що може завадити розвиткові української нації.

Неспростовним для вченого є той факт, що українська мова не поступається жодній зі слов'янських літературних мов ні в питаннях теорії, ні

своїм багатством, витонченістю і гнучкістю форм. Як і видатний мовознавець О. Потебня, М. Драгоманов переконаний у тому, що українська мова має потенційно закладені в ній засоби всебічного розвитку, внаслідок чого вона має здатність забезпечувати всі суспільні потреби народу в сферах освіти, культури й науки. Освіта рідною мовою є підґрунтям, яке дозволяє людині в майбутньому збагатити свої знання іншими мовами та культурами, без чого нація не може бути розвиненою й освіченою.

Таким чином, М. Драгоманов прагнув підносити українську культуру й освіту на демократичних народних засадах. Учений уважав, що людина і народ мають право на волевиявлення, на історичний вибір, зумовлений не лише обставинами, а й високою мірою гуманності, традиціями національного виховання, що передавалися від покоління до покоління.

М. Драгоманов акцентував на необхідності формування культури мислити ідеями, зважаючи на інтереси особистості, незалежно від її соціального статусу, національності чи релігійної належності. В історії вітчизняної педагогічної науки питання полікультурності розглядали насамперед із точки зору поєднання загальнолюдського й національного складників у їхньому взаємозв'язку й узаємозумовленості. Цю проблему піднімали багато видатних діячів освіти і культури, серед них Г. Ващенко, В. Вернадський, В. Винниченко, М. Грушевський, О. Духнович, В. Короленко, М. Пирогов, С. Русова, Д. Чижевський та ін. [22, с. 80-90].

У науковій спадщині М. Драгоманова, зокрема його дослідженнях української історії, фольклору й літератури, представлено аналіз причин і наслідків узаємовпливів сусідніх культур на території і поза межами України. Наприклад, учений розглядав особливості й досягнення міжкультурного діалогу українства з австрійцями, білорусами, греками, литовцями, поляками, росіянами, румунами, угорцями. При цьому детально висвітлив спільні риси й відмінності православної і католицької релігійно-церковної традиції різних конфесій. Обстоюючи значення загальних цінностей, притаманних усьому людству, дослідник стверджував: «Треба шукати чогось іншого, такого, що б стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всевітньої правди, котра була б спільною всім національностям» [15, с. 18]. Отже, М. Драгоманов виступав за широку міжкультурну взаємодію, заперечував будь-які вияви етноцентризму, який, на думку дослідника, гальмує культурний розвиток і спричинює духовну деградацію. «Українське письменство й наука про Україну мусять перш за все обновились, приставши до тих методів і напрямків, котрі тепер творять силу письменського і наукового руху в Європі й Америці, й котрі найтісніше зв'язані з теперішнім всевітнім громадським рухом, вийти з того вузького й поверхневого національства, котре в Європі втратило смисл (...), відшукати

дійсні національні ознаки в історії й сучасності», – зауважував учений із цього приводу [24, с. 4-5]. Окрім цього, публікації педагога привертали увагу до ролі вчителя у вихованні людини, якій притаманні гуманізм, патріотизм і демократичність, високий рівень національної свідомості і водночас толерантне ставлення до інших народів.

У науково-дослідницьких працях із фольклористики («Малороссия в ее словесности», «Исторические песни малорусского народа» й ін.) М. Драгоманов послідовно обстоює думку про Україну як об'єднуючу ланку між Південно-Східною Європою і Росією, про безперервність культурно-освітніх взаємин українських земель зі слов'янськими й іншими національними духовно-культурними осередками. Здійснює підготовку й видає збірки «Малорусские народные предания и рассказы» (К., 1876), «Нові українські пісні про громадські справи» (1754-1880) (Женева, 1881), «Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст. з увагами» (Женева, 1883, т. 1; 1885, т. 2).

У фольклористичних працях, зокрема, на сторінках болгарського збірника «Збірка фольклору, науки та літератури», вчений доводить: духовне життя в різних народів має загальні проблеми і подібні способи їх вирішення; саме тому в усній народній творчості (казках, легендах і піснях) у відмінних етносів є багато спільного. В 1889 р. у цій Збірці надрукована стаття М. Драгоманова «Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини», в якій подано загальну характеристику словесності, її виникнення, розвитку і суспільної ролі. Найбільшою глибиною наукового аналізу з точки зору полікультурності відзначається праця вченого «Слов'янські переробки Едіпової історії», в якій М. Драгоманов простежує спільні та відмінні риси між народами, їх легендами, піснями тощо.

Отже, науково-фольклористична діяльність ученого була своєрідним показником політичних і громадських суспільних орієнтацій, оскільки дозволила зібрати й узагальнити автентичні етнічні матеріали на підтвердження соціальних пріоритетів народу. Погляди на волю і неволю, сімейні й майнові взаємини, на громадські об'єднання, на всю сферу діяльності людини, які в західноєвропейських країнах були закріплені в конституційних деклараціях, у практиці українського селянства фіксувалися насамперед у фольклорі. Простежуючи зв'язок вірувань, переказів свого народу з аналогічними уявленнями інших етносів, М. Драгоманов обґрунтував загальнолюдський, загальноцивілізаційний характер багатьох таких уявлень, спільність історії одного народу в багатьох моментах із минулим, особливо соціокультурним, своїх близьких і далеких сусідів [19, с. 3-12].

Таким чином, учений переконував, що кращим фундаментом для українських автономістських спрямувань є «європеїзм», що не заперечує національні особливості, наполягав на необхідності спиратися на

інтернаціональну основу в науковій і політичній діяльності.

У численних працях М. Драгоманов ставив питання про підвищення культурного й освітнього рівня народу, виступав проти антидемократичної політики царизму в галузі народної освіти. Одним із перших виступив із критикою Емського указу, намагаючись привернути увагу європейської громадськості до нищення української мови. У Парижі, на Всесвітньому літературному конгресі під патронатом І. Тургенєва, М. Драгоманов оприлюднив протест проти ганебної заборони мови цілого народу. Для учасників конгресу вчений підготував і видрукував французькою мовою брошуру «Українська література, заборонена російським урядом», яка мала широкий розголос у Європі та світі. При цьому, в передмові до праці «По вопросу о малорусской литературе», закликав українців сподіватися лише на власні сили, оскільки «Наївно ждати, щоб загал людей, навіть найгуманніших, турбувався з-за других лишень того, що їх б'ють ... Мало хіба кого б'ють на земній кулі?! Люди інтересуються звичайно лишень тими, хто одбивається, – і таким лишень звичайно і помагають ... По всьому виходить, що лік, хоч не скорий і важкий, на українські лиха лежить в руках самих українців ...» [12, с. 441].

Отже, вся творча діяльність М. Драгоманова спрямована на відродження української мови. Вчений відзначав, що під тоталітарним тиском Російської імперії український народ усунено від співучасті у творенні європейської і світової цивілізації. М. Драгоманов обґрунтував ідею народності, її сутність – у звільненні освіти українського народу від станово-класової, національної, матеріальної та мовної дискримінації.

Одночасно, М. Драгоманов переконує в необхідності інтеграції культурного розвитку українського народу до загальносвітової культури найперше шляхом вивчення в школах України іноземних мов: їх знання забезпечуватиме долучення української нації до кращих зразків європейської та світової науки, письменства і політики.

Таким чином, у педагогічних працях М. Драгоманов розробляв проблеми розвитку національної освіти, обстоював право українського народу на виховання і навчання рідною мовою, обґрунтовував зміст підручників для національних шкіл, пропагував навчання на основі наукових знань і вивчення іноземних мов. Непересічне педагогічне значення громадсько-політичної і науково-просвітницької діяльності М. Драгоманова полягає також і в тому, що він одним із перших привернув увагу європейської спільноти до стану та проблем української освіти, став провідником прогресивних західноєвропейських ідей в Україні, прагнув піднести національну громадянську самосвідомість та інтелектуальний рівень народу через поширення знань і освіти. Однак засаднича основа педагогічної позиції

М. Драгоманова – в навчанні і вихованні молоді на ґрунті української культури як виняткового і неповторного феномену, що має посісти належне місце в скарбниці світової цивілізації.

У цьому контексті головними ідеями піднесення громадянськості в творчості М. Драгоманова, які можуть становити методолого-теоретичну основу сучасного громадянського виховання, визначаємо:

- орієнтацію школи на народність і національну самобутність, забезпечення культурної ідентифікації особистості на основі долучення молоді до автентичних народних звичаїв і традицій;

- обов'язкове здійснення початкового навчання дітей рідною мовою, формування ґрунтовної іншомовної комунікативної компетентності через опанування іноземних мов у подальшому;

- всебічне наповнення української освіти європейськими і загальнолюдськими гуманістичними ідеалами з відчутним пріоритетом уселюдських цінностей у порівнянні з національними;

- утілення полікультурного підходу, введення змісту виховання й освіти в широкий контекст національної, європейської та світової культури;

- деполітизацію освітньої системи, формування активної і водночас критичної громадянської позиції, залучення до соціально значущої діяльності.

Отже, здійснене дослідження дозволило дійти висновку, що ідеї піднесення громадянськості в творчій спадщині М. Драгоманова можуть стати підґрунтям для розроблення сучасних методолого-теоретичних засад соціального (громадянського і полікультурного) виховання молоді [23] з метою забезпечення цивільних, політичних і суспільних прав людини, формування їх розуміння й усвідомлення обов'язку та відповідальності за діяльну участь у розбудові демократичного суспільства в Україні у продуктивній співпраці з європейським і світовим співтовариством. Тому втілення концептуальних положень науково-педагогічної спадщини М. Драгоманова в практичну діяльність загальноосвітньої і вищої школи сприятиме піднесенню громадянського виховання як умови і дієвого засобу розбудови демократичної держави й реалізації соціально-економічної і культурно-просвітницької політики в країні на засадах гуманізму, взаємоповаги й толерантності.

У зв'язку з цим перспективним напрямом подальших наукових пошуків є з'ясування й виокремлення фундаментальних ідей громадянського виховання в творчій історико-педагогічній спадщині інших відомих постатей України з метою їх порівняння й узагальнення.

Список використаних джерел:

1. Антракт в історії українофільства (1863-1872). Написав Українець. М. П. Драгоманов. Правда. 1876. № 13-14 (31 (19) лип.). С. 523-529.
2. Бартошко С. Михайло Драгоманов – дослідник біблійних легенд.

Рідна школа. 1997. № 1. С. 10-12.

3. Бондарук Т. Михайло Драгоманов і українська національна справа. Вісник АН України. 1993. № 4. С. 27-30.

4. Висоцький А. Проблема національного виховання засобами української мови у світоглядній концепції М. Драгоманова. Пам'ять століть. 2003. № 5. С. 19-21.

5. Гаєвська Л. Концепція національного відродження в історіософії М. Драгоманова. Радуга. 1992. № 3-4. С. 111-118.

6. Грушевський М. Місія Драгоманова. Україна. 1926. Кн. 2-3. С. 3-28.

7. Дашкевич Я. Учений. Політик. Публіцист: про М. Драгоманова. Слово і час. 1991. № 10. С. 3-6.

8. Драгоманов Михайло Петрович. 1845-1895. Єго юбілей, смерть, автобіографія і спис творів. [зладив М. Павлик]. Львів, Друкарня В. Манецкого. 1896. 442 с.

9. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства Росії. Женева, Львів. 1877. 152 с.

10. Драгоманов М. П. Вибране. К., Либідь. 1991. 688 с.

11. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2-х т. К., Наукова думка. 1970. Т. 1. 374 с.

12. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2-х т. К., Наукова думка. 1970. Т. 2. 595 с.

13. Драгоманов М. П. Педагогическое значение малорусского языка. С.-Петербургские ведомости. 1866. № 93. С. 1-2.

14. Драгоманов М. П. Пропаший час: українці під Московським царством, 1654-1876. Укр. іст. журн. 1991. № 9. С. 131-143.

15. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Львів. 1892. 121 с.

16. Іванова Л. Г. Драгоманов і історія України. Український історичний журнал. 1991. № 9. С. 127-130.

17. Круглашов А. Боротьба з месіанськими міфами Російської імперії. Нова політика. 2001. № 4. С. 45-50.

18. Круглашов А. М. Держава, нація, людина (Михайло Драгоманов про національний розвиток України). Вісник АН України. 1992. № 2. С. 22-33.

19. Мишанич С. Фольклористична спадщина видатного українського вченого (до 150-ліття від дня народження М. Драгоманова). Народна творчість і етнографія. 1991. № 4. С. 3-12.

20. Михайло Драгоманов. 100 видатних українців. К., Вид-во «Арій». 2006. С. 217-222.

21. Михайло Петрович Драгоманов. Видатні постаті в історії України (ІХ-ХІХ ст.): короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети.

Довідн. [В. І. Гусєв (кер. авт. кол.), В. П. Дрожжин, Ю. О. Калінцев та ін.]. К., Вища школа. 2002. С. 320-323.

22. Погребняк В. Актуальні проблеми розвитку вітчизняної теорії полікультурного виховання. Зб. наук. пр. Полтавського держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Серія «Педагогічні науки». Полтава. 2005. Вип. 7 (46). С. 80-90.

23. Погребняк В. А. Громадянське й полікультурне виховання в умовах входження України до європейського і світового співтовариства. Зб. наук. пр. Херсонського держ. ун-ту. Серія «Педагогічні науки». Херсон, Вид-во ХДУ. 2003. Вип. 33. С. 189-193.

24. Свенціцький І. Драгоманов і Галичане. Львів. 1922. 16 с.

25. Франко Іван. Подуви весни з Росії. Зібрання творів: у 50 т. К., Наук. думка. 1986. Т. 45. С. 349-376.

26. Чернихівський Г. І. Українські літописи XVII-XVIII ст. у творчій спадщині М. Драгоманова. Український історичний журнал. 1993. № 3. С.38-42.

П'ЯСЕЦЬКА Наталія Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Комунальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. Т. Г. Шевченка Черкаської обласної ради»

(м. Умань, Україна)

ВИХОВАННЯ СВІДОМОГО СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ЯК НАЙВИЩОЇ ЦІННОСТІ

Суспільний прогрес – це передусім свідомість наукова, політична, моральна. Суспільний прогрес неможливий без розв'язання національного питання на засадах рівності і справедливості. Прагнучи до ідентичності, кожна нація має пізнати саму себе. Самопізнання вимагає високого рівня розвитку національної самосвідомості й уміння утвердити своє право на існування серед інших народів [1].

Виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, психічний розвиток та формування засад здорового способу життя, зміцнення фізичного та психічного здоров'я дитини є одним із пріоритетів освіти [2].

Визнаючи можливості людського розуму, М. Драгоманов підкреслював пізнавальність світу про те, що розум людський як би довго не помилявся, завжди знайде шлях до істини. Процес пізнання це поступовий процес на основі досвіду – через подолання багатьох хиб до єдиної істини. Пізнання вимагає конкретності – досягнення істини можливе лише при конкретному підході: